

ДІЄПРИПИСИ У ВИХОВАННІ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті вперше розкрито необхідну й достатню компонентну структуру приписів (вимог), на які має орієнтуватися педагог в організації виховного процесу, що забезпечує повноцінний духовно-моральний розвиток підростаючої особистості. Йдеться про самовипробування у розвитку особистості; успішний результат дії особистості як стимул до її доброчинності; готовність вихованця до духовного перетворення; повернення минулого духовного діяння у внутрішню духовну структуру теперішнього; диференційоване ставлення вихованця до життя; подолання розщепленості складових внутрішнього світу як умову духовного зростання.

Ключові слова: розвиток особистості, самовипробування, доброчинність, духовне перетворення, духовна цінність, духовне діяння, ставлення до життя, структура внутрішнього світу, ціннісні пріоритети.

Кожну виховну технологію у її практичному процесуальному розгортанні доцільно розглядати як задачу, що спільно розв'язується вихователем і вихованцями. Отже, він повинен науково правильно створити проект досягнення мети цієї задачі. У цьому проекті важливо визначити послідовність дій, які необхідно здійснити учасникам виховного процесу.

Такі дії розглядатимемо як відповідні для досягнення мети задачі діяльнісні конструкти (приписи), які рівною мірою стосуються і вихователя, і вихованця.

У цьому зв'язку майстерність педагога значною мірою залежить від власного арсеналу таких приписів, що формулюються у наукових галузях, які опікуються проблемами підростаючої особистості. Запропонуємо ряд таких приписів-орієнтирів, які мають входити у процесуальну структуру певної виховної задачі.

Самовипробування у розвитку особистості. У міру накопичення підростаючою особистістю різноманітних розумових, вольових, емоційно-почуттєвих, діяльнісних утворень вона час від часу випробовує себе, застосовуючи ці утворення у зовнішніх видах активності (у певних справах чи поведінці). Сучасні екстремальні види спорту – яскраве підтвердження викладеної закономірності. Часто можна також спостерігати ситуацію, коли підліток долучається до надто важких фізичних занять, щоб перевірити власну силу волі, тощо. Такі прагнення є необхідними у цілісному розвитку особистості, у її самоствердженні та формуванні почуття позитивної самоцінності.

Будемо вважати таку активність зовнішнім самовипробуванням. Реальна виховна ситуація у цьому плані є такою, що педагог, можливо, не беручи до уваги окреслену закономірність або й не знаючи її, все ж час від часу її практично реалізує.

На нашу думку, у виховному процесі має використовуватися випробування особистістю себе, яке за своєю розвивальною силою далеко перевершує вищезазначене. Йдеться, таким чином, про внутрішнє самовипробування. Природа цього явища нині ще не розкрита, але на відміну від зовнішнього самовипробування, внутрішнє випробування під керівництвом педагога чи спонтанійно виникнути не може. По-справжньому, внутрішнє самовипробування без перебільшення можна віднести до глибоких таємниць внутрішнього світу людини. Попередньо зазначимо, що внутрішнє самовипробування — це дещо більше, ніж перевірка; воно набуває рис дослідження. Тепер дамо відповідь на основне питання — що має бути предметом внутрішнього випробування і яка внутрішня інстанція має виступити у функції випробувача?

Якщо вести мову про внутрішнє самовипробування під кутом зору духовно-морального розвитку особистості, то безпосереднім предметом такого діяння мають виступити вчинки-думки та вчинки-почуття, які певна особа формулює щодо інших людей. Зазначимо, що ці вчинки мають таке ж значення, як і вчинки-зовнішні дії. Отже, поодинокі думки та потяги, що виникають у внутрішньому світі особистості мають насамперед усвідомлюватися нею, щоб стати предметом випробування.

Конкретизуємо це судження: думки та потяги можуть мати як моральну, так і аморальну спрямованість, а, отже, і відповідну суспільну цінність. Відтак внутрішньою інстанцією, яка спроможна випробувати такі утворення, має виступити певна благородна цінність, яка вже існує у внутрішньому духовному досвіді особистості, — піклування, щедрість, справедливість тощо. Такого роду цінності у духовному Я особистості виступають як духовні підструктури. Наголосимо, що лише певна благородна цінність може реалізувати функцію випробування у повному обсязі, тобто не залишиться на етапі лише виявлення. Адже вона є адекватною як для моральних, так і для аморальних думок і потягів. Якщо у ролі випробувача виступить асоціальна цінність, вона схвально поставиться якраз до внутрішніх аморальних проявів особистості. Таким чином, процес внутрішнього випробування має виховне значення, оскільки об'єктивно діагностуючи ту чи іншу думку чи потяг, благородна цінність як духовна підструктура Я особистості впливатиме на ці прояви, підтримуючи одні й гальмуючи інші. Ця перетворювальна робота благородної цінності Я особистості має виступити не лише логічним, а й емоційно-смисловим продовженням функції виявлення внутрішньо розгорнутих вчинків.

Розкрита нами природа внутрішнього духовного самовипробування дає змогу ввести його у реальний виховний процес на всіх етапах формування і розвитку особистості. У єдності з іншими ре-

флексивними механізмами цей механізм сприятиме подоланню тих бар'єрів, які виникають на складному шляху духовного зростання людини.

Успішний результат дії особистості як стимул до її добродійності. У виховному процесі нині не враховується зв'язок між певною предметною (пізнавальною чи практично-перетворювальною дією) вихованця і його духовно-моральним діянням. Вважається, що це різні за операційною спрямованістю форми активності. Перша ґрунтується здебільшого на психологічних механізмах, зокрема способах мисленнєвої діяльності, тоді як друга — на рушійних силах (бажання, інтереси, мотиви). Так, у площині безпосередніх засобів реалізації між цими формами активності існує якісна відмінність, за якої не виникає явище індукції як спонуки до взаємореагування.

Однак у психологічній організації суб'єкта предметної дії все ж є фактор, який призводить до вираження зв'язку між нею і духовно-моральним діянням. Таким фактором виступає кінцевий результат тієї чи іншої практичної дії, який має бути успішним, тобто відповідати певним соціальним нормативам. Наголосимо, що його вплив на духовно-моральне діяння не прямий, а опосередкований.

Розкриємо цей процес. Одержаний результат неодмінно оцінюється суб'єктом. У такому оцінюванні головне місце посідає емоційне переживання. Якщо цей результат успішний, то, відповідно, він викликає не одну, а цілий ансамбль позитивних емоцій: радості, гордості, задоволення, самоцінності. Це й призводить до стану душевного умиротворення суб'єкта.

Усі нижчі емоційні прояви (особливо егоїстичної спрямованості) у результаті цього затухають, втрачають свою рушійну енергію, а натомість актуалізуються добродійні спонуки образу Я суб'єкта. Він стає відкритим до потреб іншої людини; план духовності перестає бути для нього відчуженим.

Отже, вихователь, знаючи цю психологічну закономірність, має враховувати й змістове наповнення часу вихованця при включенні його у певний особистісний акт. І чим більшою суспільно значущою цінністю оперує вихованець, тим важливіше приурочити її до одержаного ним позитивного предметного результату.

Готовність вихованця до духовного перетворення. У виховному процесі педагогу важливо зафіксувати момент безпосередньої визначеності вихованця у неухильному напрямі до духовності. Адже він може обрати і зворотний шлях свого становлення зі всіма його духовними втратами. Слід зважати на те, що у поступі до духовності необхідною є стадія, коли певні складові духовності виступають лише присутніми у внутрішньому світі вихованця, проте вони ще не виявляються повноправними і постійними виразниками його духовності. Тож йому ще потрібно пройти складний шлях зміцнення

духовних надбань, щоб стати справді духовною особистістю. На цьому шляху вихованцеві не обійтися без зовнішньої підтримки. У цьому зв'язку видається вкрай важливим, хто виступатиме у якості такої підтримки.

Звичайно, що особа, яка сама має істотні особистісні вади, не може предстати у цій функції. Незважаючи на це, інколи вихованець тяжіє саме до такої особи, не вміючи визначити її істинне духовне обличчя. До того ж вона часто вміло маскує його, надаючи йому благочинного вигляду. З огляду на це, у вихованця слід сформувати настанову на те, що він за жодних обставин не повинен ухилятися від поради та допомоги з боку саме високозначущого і духовно зрілого дорослого (педагогів, батьків).

Ефект відтермінування у прийнятті вихованцем духовної цінності.

Виховна дія педагога завжди наповнена сподіванням, що вона призведе до особистісної зміни вихованця, якою б вона не була за масштабом, тобто розрахована на конкретні поведінкові прояви чи на певні узагальнено-сміслові утворення. Однак очікуваного особистісного зрушення, яке б прямувало услід за його дією, часто не спостерігається. Тоді вдумливий педагог ставить собі запитання: «Чому так сталося?» Найчастіше таку ситуацію він мотивує певною своєю методичною недосконалістю, здійснюючи відповідну рефлексію.

Звичайно, частка правди у цьому є. Педагог може щось змінити в організаційно-процесуальній характеристиці своєї дії. Усе ж основна причина криється в емоційно-ціннісній структурі вихованця. У цій структурі є різні за соціокультурною значущістю цінності. Незважаючи на те, чи вони суспільно схвальні, чи ні, вони залишаються для вихованця важливими, такими, якими він дорожить. Відмова, зокрема від суспільно несхвального утворення, для нього завжди менш чи більш емоційно сильна драма, адже він мусить зрестися того, що становить сутність його індивідуального теперішнього життя в навколишньому світі. Біль відмови від нього призводить до певного часового інтервалу стосовно прийняття нової особистісної цінності. Вихованець повинен мати певний час, щоб так би мовити, «попрощатися» з набутою цінністю. Лише після цього він буде внутрішньо налаштованим на прийняття нової цінності. Таку тенденцію й має враховувати педагог у своїй виховній роботі.

Повернення минулого духовного діяння у внутрішню духовну структуру теперішнього. У виховному процесі повсюдним є психологічне явище, сутність якого полягає в тому, що здійснене власне духовне діяння вихованець повністю залишає у своєму минулому житті. У результаті цього воно втрачає свій особистісно перетворювальний потенціал, витісняючись іншими життєвими сюжетами: подіями, ситуаціями, випадками. Педагог, не враховуючи цього явища,

за наступної виховної взаємодії починає все по-новому, хоча між минулим виховним контактом і теперішнім істотною відмінності немає. Це безпосередньо відбивається як на темпі духовного розвитку, так і на його стійкості. Та й сфера дії цього розвитку залишається досить обмеженою.

Набагато доцільнішим у цьому зв'язку буде виховний прийом, коли педагог спонукає вихованця поставити минулу виховну подію в істотне ставлення до самого себе як теперішнього. Так, вихованець мусить охарактеризувати себе нинішнього в основних духовних надбаннях, далі ввести минулу духовну ситуацію у реальну духовну структуру й узгодити їх як минуле, що є й дійсним моральним теперішнім. Така духовна самодіяльність відіграватиме позитивну виховну роль.

На відміну від розглянутого нами способу повернення минулого духовного діяння у внутрішню духовну структуру теперішнього, бувають випадки, коли суб'єкт боїться певної минулої події (наприклад, якогось нещастя). Слід уточнити, що суб'єкт боїться минулого не тому, що нещастя вже пройшло, але тому, що воно може повторитися, тобто стати майбутнім. Якщо я боюсь минулої образи, це відбувається тому, що я не поставив її в істотний зв'язок із самим собою як минулим і я сам тим чи іншим способом завадив образі стати минулим. Якщо щось справді пройшло, я не можу його боятися. У розкритій нами ситуації суб'єкт, на відміну від першої, має робити все, щоб неприємне минуле не повернулося у теперішнє.

Диференційоване ставлення вихованця до життя. У виховному плані у підростаючої особистості слід викликати постійне бажання і формувати вміння відрізнити у житті істотне від другорядного, дивитись на останнє «крізь пальці», проявляючи при цьому здорову міру безтурботності. Тому вихованець без особливих потрясінь у змозі відмовитися від чогось, що не зачіпає його глибинних особистісних сенсів, які наявні у його власному світі, й цінностей світу, що його повсякденно оточує. Його особистісною стратегією має стати примноження своїх ціннісних смислів, щоб вони склали зміст його життя. Важливо при цьому, щоб ці духовні складові життя вчасно реалізовувалися.

Однак це не завжди можливо. Тоді вихованцеві потрібні розвинені вольові зусилля для подолання наявних перепон, щоб те чи інше морально-духовне устремління чи життєвий намір були переведені з ідеального плану у план реальності. Буває й так, що від деяких цих устремлінь необхідно взагалі відмовитися, компенсуючи їх іншими значущими перевагами. Звісно, вихованець має бути внутрішньо готовим до таких трансформацій.

Подолання розщепленості складових внутрішнього світу як умова духовного зростання. Розщепленість різних внутрішніх структур

(Я-емоційного, Я-потребово-мотиваційного, Я-морального) є внутрішньо обумовленим явищем. Воно виразно проявляється, особливо на ранніх етапах розвитку особистості. Сутність розщеплення полягає в тому, що кожна з вищезначених структур діє автономно, живе, так би мовити, самостійним життям без будь-якої узгодженості з іншими. У результаті цього така особистість здатна лише на дрібні життєві справи; на щось велике вона не спроможна. У цих справах особистість може проявляти поспішність, але при цьому щось з наміченого і забувати, і тому неодмінно повертається назад. Такий життєвий калейдоскоп є визначальним для цього типу особистості.

Якщо не проводити певної виховної роботи, явище розщепленості складових внутрішнього світу може бути характерним для особистості й у більш пізніх вікових періодах.

Подолання феномену розщепленості має зводитися до формування у вихованця внутрішнього вміння зосереджувати весь результат мисленнєвих операцій у одному акті свідомості. Це ж призводить до зосередження ним всього змісту свого життя і смислу навколишньої дійсності в одному єдиному прагненні як рушійній силі (мотиві) духовно-морального діяння великого ціннісного масштабу. Замкненість душевного світу вихованця надає йому сили як на спонукальній, так і виконавських частинах духовно-моральної дії (вчинку), а, отже, забезпечує позитивний результат.

Дорослий і вихованець у ціннісних пріоритетах. Урахування ціннісної віддалі, що існує між вихованцем і дорослим, є необхідною умовою психологічно обґрунтованого виховання. У цьому зв'язку слід зняти опозицію: те, що не є значущим для вихованця, для дорослого — дрібниця. Він має вжитися у ціннісну структуру вихованця, яка повинна виступити вихідною внутрішньою платформою для розгортання запланованих ним виховних дій.

У цьому процесі «дрібниці» вихованця мають бути осмислені ним (звичайно під керівництвом дорослого) тепер уже під кутом зору тих особистісних перспектив, які можуть розгорнутися у майбутньому. При цьому слід зважати на суспільну значущість чи незначущість ціннісних прагнень вихованця.

Виховна спроможність видатних особистостей. Відомо, що кожна людина є потенційним вихователем для тих, хто її оточує. На основі механізму наслідування той чи інший індивід переймає стиль одягу, манеру спілкування, способи взаємин тощо. І це незважаючи на те, що людина-взірець перебуває у пасивній позиції щодо інших індивідів. Виховний вплив людині-взірця значно підвищується, коли вона вступає в реальні активні відносини. Якраз вони й детермінують процес соціалізації.

Та є ще один досить дієвий виховний пласт, пов'язаний з особистісно перетворювальним впливом видатних людей минулого чи те-

перішнього часу на тих осіб, які до них долучаються. Таке єднання може бути здебільшого опосередкованим за допомогою одержання знань про їхній життєвий і творчий шлях. Зазначимо, що про видатних особистостей говорять як про Великих, що залишили потужний «слід» про себе в галузі мистецтва, науки, літератури, технологій.

Сучасна педагогічна теорія й методика орієнтують педагога на використання життя великих людей у процесі виховання підстаючої особистості. Однак це здійснюється таким чином.

Оскільки певна видатна особистість у своїй діяльності досягла вагомого результату, який відіграв або відіграє важливу роль у житті суспільства, змінюючи його у прогресивному напрямі, то й педагог зосереджує основну увагу вихованців на досягнутому результаті такої особистості. Тут психологічно результат видатної особистості стає основним фактором впливу на вихованця; сама ж особистість виступає лише фоном; вона активно зміщується у виховну тінь.

У цьому зв'язку слід використовувати правило, згідно з яким той, хто істинно прагне прилучитись до особистісних надбань великих, повинен передусім звертати увагу на початок. Оскільки саме цей етап пов'язаний не лише зі справою великої людини, якій він служить, а й зі всім її життям. Тож, щоб досягти кінцевого результату їй доводиться максимально зосередити всі свої розумові, емоційно-вольові й духовно-моральні сили. Особливістю ж видатних особистостей є те, що їхній цілісний внутрішній світ здебільшого досить змістовний. У них високі почуття перебувають у гармонії з такими ж інтелектуальними здібностями та духовними цінностями. Залежно від роду діяльності (наука, мистецтво, художня творчість, технології), кожна видатна особистість якісь із них використовує повною мірою, а якісь присутні у всіх перелічених видах діяльності людини.

Завдання педагога у цьому зв'язку полягає в тому, щоб вичлени-ти якості видатної особистості, яка виступає предметом ознайомлен-ня для вихованців. На цій душевно-духовній основі й розпочнеться реальний процес їхнього виховання. Вплив видатної особистості на вихованця виявиться значним, якщо він буде захоплюватися нею, любити її, радіти їй.

Почуття щастя в індивідуальному сприйнятті. Нерідко почуття щастя суб'єкта пов'язується лише з досягненням якихось великих цілей чи успіху у важливій діяльності. Таке бачення щастя не може бути запереченим, однак стосовно підстаючої особистості слід культивувати й інший, так би мовити, його масштаб, який може виступити для неї не менш значущим. Йдеться про переживання вихованцем стану внутрішнього щастя від здійсненого духовно-мораль-ного вчинку у всіх його різновидах.

За постійного переживання таких щасливих миттєвостей у нього формується стійка оптимістична життєва позиція як душевний ста-

білізатор і бар'єр від будь-яких тимчасових буттєвих негараздів. Радість, таким чином, стає його головним переживанням в емоційній структурі Я. Така особистість радіє всьому, що бачить: об'єктам природи, людям, зайнятим своїми справами, тощо. Постійно демонструючи такий спосіб життєствалення, вона спочатку відчуває, а згодом і глибоко усвідомлює свою неспівмірність щодо цього зі своїми ровесниками, і це перетворюється на досить дієвий мотив подальшого особистісно-продуктивного утвердження.

У внутрішньому плані зворушливий спосіб життєствалення наповнює вихованця душевним спокоєм, що позитивно відбивається на його особистому існуванні, яке «забарвлюється у світлі тони».

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Вишневецький О. Г. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. для студ. вчз / О. Г. Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – К. : Т-во «Знання» України, 2011. – 520 с.
4. Allport W. G. Personality : A psychological Interpretation. – New York : Holt, Rinehart, & Winston, 1937.
5. Педагогические апокрифы : Этюды о В. А. Сухомлинском / сост. О. Сухомлинская. – К. : Акта, 2008. – 430 с.
6. Фрейдджер Р. Большая книга психологии. Личность. Теории, упражнения, эксперименты: пер. с англ. / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдмен. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 704 с.

В статье впервые раскрывается необходимая и достаточная компонентная структура предписаний (требований), на которые должен ориентироваться педагог при организации воспитательного процесса, который обеспечивает полноценное духовно-нравственное развитие подрастающей личности. Речь идет о самоиспытании в развитии личности; успешном результате действия личности как стимуле к ее добродетельности; готовности воспитанника к духовному преобразованию; возвращении прошлого духовного действия во внутреннюю духовную структуру настоящего; дифференцированном подходе воспитанника к жизни; преодолении расщепления составляющих внутреннего мира как условия духовного роста.

Ключевые слова: развитие личности, самоиспытание, благодеяние, духовное преображение, духовная ценность, духовное действие, отношение к жизни, структура внутреннего мира, ценностные приоритеты.

I. D. Bekh

Requirements in the Education and Development of the Personality

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with the essential structure of the requirements by which the teacher should be guided in organizing the educational process, which leads to the full spiritual and moral development of young people. Self-examination in the development of the personality is an internal research of one's own thoughts, actions,

and feelings. This internal activity is necessary, whereas these actions may provide both moral and immoral orientation, so the respective social values. The successful result of the person's action as a stimulus to one's virtue is a set of positive emotions (joy, pride, pleasure, self-esteem), so it leads to the person's mental calm. Readiness of the person to spiritual transformation depends on external support. Therefore, the pupils should not deviate from the advice and assistance of a significant and spiritual adult. The return of previous spiritual activity into current internal spiritual structure should be encouraged by the teacher. It is advised to transform the pupils' past educational events into present ones. Differentiated attitude to pupils' life is an ability to distinguish important features from minor ones and evaluate them, which the teacher should form regularly. Overcoming the split of components of the inner world is a condition of spiritual growth. It leads to the children's concentration on the meaning of life and the sense of reality in the common aspiration for spiritual and moral action.

Keywords: personal development; self-examination; virtuous, spiritual transformation; spiritual values; spiritual action; attitude to life; structure of the inner world; value priorities.

References

1. Bekh, I.D. (2012). *Osobystist u prostori duhovnoho rozvytku* [Personality in the Sphere of Spiritual Development]. Kyiv : Akademyvydav.
2. Vyshnevskiy, O. H. (Ed.). (2003). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky* [Theoretical Foundations of Modern Ukrainian Pedagogy]. Drohobych : Kolo.
3. Kremen, V.H. (2011). *Filosofiiia liudynotsentryzmu v osvithnomu prostori* [Philosophy of Person-Oriented Educational Sphere]. Kyiv : Znannia Ukrainy.
4. Allport, W. G. (1937). *Personality : A Psychological Interpretation*. New York : Holt, Rinehart, & Winston.
5. Sukhomlinskaia, O. V. (Ed.). (2008). *Pedagogicheskie apokrifly: Etiudy o V.A. Sukhomlinskom* [Pedagogical Apocrypha : Study about V.A. Sukhomlinskii]. Kyiv : Akta.
6. Freidzher, R., & Feidimen, D. (2008). *Bolshaia kniga psihologii. Lichnost. Teorii, uprazhneniia, eksperymenty* [The Great Book of Psychology. Personality. Theories, Exercises, Experiments]. St. Petersburg : Praim-EVROZNAK.